

*Мәшіүр-Жұсіп Көпейұлы
жазбаларындағы
Жәңгірұлы Тәуке хан дейнесі*

Қазақ халқының тарихын саралап, сабырмен тараразыга салар болсақ, жас республикамыздың тәуелсіздігіне оңай қол жеткізбегеніне көз жеткіземіз. Тауелсіздік-ата-бабаларымыздың жүргізген ұзак ғасырлар болған соғыстары мен ұлтазаттық көтерілістерінің жемісі. Білектің күшімен, наизаның ұшымен жерін, елін қорғаған батырлардың, көрші елдермен келіссөздер жүргізе білген хандардың, жол бастаған көсемдердің, соңынан ерген халқымыздың болашағына алғын берген үлкен сиңи. Ал біз бабалар аманатын актайдың алдық па?

Қазақ хандығының еркендең, казак рухының асқақтауы Жәңгірұлы Тәуке ханның (1626 - 1718) есімімен тығыз байланысты. Бүгінге дейін оның қоғамдық-саяси қызметі, тарихи портреті сан мәрте талқыланып, сан қырынан зерттеліп, ой елегінен өткізілгенімен накты бағасын ала алмай келеді.

Жәңгірұлы Тәуке хан Салқам Жәңгір ханның баласы. Жалпы Тәуке ханның толық аты Мұхаммед батыр-хан /1/ болса керек. Шешесі - қалмактың хошоуыт тайпасының билеушісі Күнделен-тайшының қызы. Жәңгір хан өлген соң Тәуке мен Апак жастау болғандыктан 1652-1680 жылдар аралығында казак хандығының тізгіні сұлтандар қоюнда болды. 1680 жылы мұрагерлік жолмен казак хандығының билік тізгінін қолға алған кезде Тәуке ел ағасы жасына келіп ақыл тоқтатқан, мемлекет ісіне араласып, мол тәжірибе жинақтаган білікті жан болатын.

Мәшіүр-Жұсіп Көпейұлы: «Салқам Жәңгірден кейін әз Тәуке хан болды. Мұның өзі ақылды кісі болды, табанды кісі болды... Құлтөбеде күнде кенес... деген сөз-осы әз Тәуке тұсында айтылған сөз», - деп, Тәуке ханның көреген басшы, ақылды реформатор екенін баяндайды /2/. Тәуке ханның елі үшін сінірген ерен енбегі екі қырымен айрықша назар аударады. Бірі - елдің іргесін аман сақтауда сыртқы саясатты білгірлікпен жүргізіп, анталған көп дүшпенға бел алдырмаганы. Екіншісі - елдің ішкі жағдайын реттедегі саяси-құқықтық тәртіпті орнатуы /3/.

Тәуке ханның уақытында Қытай мемлекеті және Орта Азия хандықтары, сонымен бірге жонғар мемлекеті керуен жолдарын иеленуге тырысты. Осыны болдырмай үшін Тәуке хан ел бірлігіне тірек болатын шарапарды батыл жүзеге асыра бастады. Мәселен:

1. Ишкі феодалдық алауыздық пен бытыраңқылықты жойып, хандық билікті қүшейтуе бағытталған реформалар жүргізді.
2. «Хандық кенес» құрып, жыл сайын Ташкент қаласының тубіндегі Қултөбеде құрылтай өткі-

зетін. Ел басқаруда негізінен беделді билерге арқа сүйеді. Мәшінур-Жұсіп Көпейулы жазбаларында Тәуке ханының тұсында үш жүзден шыққан үш би болғаны баяндалады^{/4/}. Ал кейір деректерде «Тәукениң касында ұлы жұз Әлібекұлы Тале, орта жұз Келдібекұлы Қазыбек, кіші жұз Байбекұлы Әйтеке, қыргыз Қарашиборұлы Қекім, қаракалпак Сасық би, катаган Жайма сектілді халықтың ішінен уақыттың өзі екшеп шығарған, дاناалық сезімен, әділетті ісімен, қара қылды қақ жарған тұра билігімен аттары бұл күнде анызға айналған атақты билердің болғанын айтады», - деп баяндалады^{/5/}.

3. Сыртқы саясатта көрші елдермен келіссөздер жүргізіп, сауда байланысын орнатуға тырысты^{/6/}.

4. Эскери стратегиясы мен тактикасы, соғыс және корғаныс тәжірбиесін шындағай түсті.

Тәуке ханының тұстасы - Жонғар басшылары Қалдан Бошақты /1670-1697/ және Цебан Раптан /1697-1727/ тайшылары, Еділ-Жайықтағы Қалмак Ордасына деңін шабуылдауды көздең, казактарды біржола жойудың жолдарын карастырды. Әсіреке 1710, 1711-1712, 1714, 1716-1717-жылдары казак Ордасына эскер аттандырғанымен де Цебан-Раптан мақсатына жете алмайды.

1686-93- жылдар аралығында Тәуке хан орыс жеріне бес елшілік жібереді. Бірақ бәрі ойдағыдан болмады^{/7/}. Тек 1694 жылы Тайкоңыр Құлтабай бастаған елшілік Сібірге барып келген соңғана, орыс елшілері Скибин мен Трошин келді. Тәуке хан Рессей мемілекетімен тең жағында да қарым-қатынас орнатысы келді. Әрине бул адіс жаудан корғанудың тұра жолы еді. Ал 1 -Петр болса «Азия елдеріне ашылған какпа», - деп, кең байтак қазак даласына қол сұға бастады.

Тәуке ханның сегіз ұлы болған. Олар
кайып, Болат, Тұрсын, Сәмеке, Мұрат,
Касым, Сұлтан, Қашын. Тарихи деректерде тек кана Сәмеке мен Bolat хан гана
жің кездеседі де басқаларының омір
тарихы туралы мәліметтер мәрдымсыз.

Казак тарихында Тәуке ханды «Әз-
Тәуке» деп атады. «Әз» аділ, ақиқатшыл
деген мағынада айтылады. Соңдыктан
да халық оны «Әз-Тәуке» деп ардактан,
аудиң тұтады, тарихшылар «Қазак
ордасының Ликургі» деп бағалайды.

Тәуке ханның парасаттылығының, ке-
регендігінің айнасы «Жеті жарғы» деп
аталатын заңдар жинағы ед. «Жеті
жарғы» казак халқының этникалық бол-
мысымен санасу арқылы, шаруашылық-
модени типтін ескеру арқылы және елдин
географиялық орналасу ерекшелігіне
орай жисалған мемлекеттің саяси пра-
вollyқ заңы болатын. Тарихка «Жеті
жарғы» деген атпен енгіп Тәуке ханның
заңдарын зерттеушілер казактардың бү-
ған дейнігі қолданылып келген адеттегі
куқық нормаларының бір жүйеге келті-
ріліп, толықтырылған нұсқасы деп ка-
былдайды /8/.

Тәуке хан билік басында оте ұзақ оты-
рып, 1718 жылы Есіл езенінің бойында
озақалынан қайтыс болады.

1. Э. Телеуова «Тәуке хан және оның
тұстары», Казак тарихы. 1996 жыл, №1.
33-36-бет.

2. Е.К. Жусіпов «Мәшіур-Жусіп-
тарихшы», Павлодар-2002 жыл. 54-бет.

3. М. Жолдасбекұлы, К. Салғарұлы,
А. Сейдімбек «Елтүтқа» Астана-2001
жыл, 103-бет.

4. Е.К. Жусіпов «Мәшіур-Жусіп-
тарихшы», Павлодар-2002 жыл. 54-бет.

5. М. Жолдасбекұлы, К. Салғарұлы,
А. Сейдімбек «Елтүтқа» Астана-2001
жыл, 103-бет.

6. Т. Акселев «Қошпелілер тарихы»,
А.-1995 жыл. 65-бет.

7. Э. Телеуова «Тәуке хан тұсындағы
казак-орыс катынастары» Казак тарихы.
1996-жыл. №1, 33-36-бет.

8. М. Жолдасбекұлы, К. Салғарұлы,
А. Сейдімбек «Елтүтқа» Астана-2001
жыл, 103-бет.

/Жалғасы келесі санда/